

سنجش پایداری روستایی با استفاده از الگوی راهبردی مطالعه موردی: روستاهای شهرستان خدابنده

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^{۱*}، حمدالله سجاسی قیداری^۲، طاهره صادقلو^۳

- ۱- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
- ۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

پذیرش: ۸۹/۳/۵

دریافت: ۸۸/۶/۳

چکیده

با تغییر پارادایم توسعه از رویکردهای سنتی و کلاسیک به پارادایم جدید توسعه پایدار و رویکردهایی چون مشارکت، توانمندسازی، ظرفیت‌سازی و ... ادبیات برنامه‌ریزی و مدیریت نیز تحول یافته و به برنامه‌ریزی و مدیریت راهبردی جهت دهی شده است. بر این اساس امروزه برای پیاده‌سازی پارادایم توسعه پایدار نیاز به مدل‌ها و الگوهای جدید برنامه‌ریزی است تا با یک نگاه همه‌جانبه و آینده‌نگر بتواند پاسخگوی نیازهای توسعه‌ای در سطوح مختلف برنامه‌ریزی باشد. برای رسیدن به این امر نیاز به سنجش و ارزیابی می‌باشد که بتواند وضعیت پایداری را در نقاط روستایی با در نظر گرفتن همزمان عوامل اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی در دو محیط درون و بیرون جامعه روستایی تعیین کند. زیرا اگر پایداری را از منظر نسبی نگاه کنیم، در مکان‌ها و زمان‌های مختلف دارای درجات مختلفی از پایداری هستیم که دامنه آن از پایداری ضعیف تا پایداری قوی می‌باشد. بر این اساس در این مقاله با استفاده از الگوی راهبردی به ارزیابی پایداری در مناطق روستایی دهستان حومه شهرستان خدابنده پرداخته و از دیدگاه شوراهای مردم روستایی کانون‌های پایداری، مشخص شده است. روش‌شناسی مورد استفاده در مقاله پیمایشی و توصیفی - تحلیلی در قالب الگوی راهبردی تعدیل شده می‌باشد که نتایج به دست آمده از اجرای الگو نشان می‌دهد که از دیدگاه هر دو گروه روستاهای دهستان حومه شهرستان خدابنده به لحاظ پایداری در سطح ضعیفی قرار دارند.

واژه‌های کلیدی: توسعه روستایی، توسعه پایدار، الگوی راهبردی، شهرستان خدابنده.

۱- مقدمه

با تغییر پارادایم توسعه از سنتی (کلاسیک) به جدید (جایگزین)، برنامه‌ریزی و مدیریت و روش‌شناسی آن نیز دچار تغییر شده است. این تغییرات با روش‌هایی که توانایی ارزیابی و اندازه‌گیری، تفسیر و تبیین دارند، قابل درک است و صحبت کردن درباره توسعه پایدار بدون در نظر گرفتن اندازه‌گیری، تفسیر و تبیین فاقد هرگونه ارزشی بوده و بر این اساس برنامه‌ریزی و مدیریت نیازمند اندازه‌گیری است (سیمون و مورس، ۱۳۸۶: ۴۰). با این توصیف ابزارها و روش‌هایی برای اندازه‌گیری پیشرفت به سمت توسعه پایدار طراحی شده‌اند، اما با وجود دیدگاه‌های متفاوتی که وجود دارد، عدم وجود یک منبع شامل روشی معمولاً پذیرفته شده و قابل کاربرد در تمام مناطق و بخش‌ها باشد، جای تعجب نیست (بوسل، ۱۳۸۶: ۱۴)، زیرا از یک سو علی‌رغم شکل‌گیری شاخص‌ها و ابزارها در سطوح جهانی، ملی و منطقه‌ای (Espinosa and et al., 2008: 646-68-48)، در سنجش پایداری مناطق روستایی به عنوان سطح محلی مشکلاتی وجود دارد، و از سویی دیگر شاخص‌های موجود به‌طور عمده براساس رویکرد بالا به پایین^۱ بوده (Riley, 2001: 246) و به‌وسیله مؤسسات ذی‌نفع و درک آن‌ها از مفهوم توسعه پایدار طراحی شده است (Morse, S. and Fraser, 2005: 627). بر این اساس مشکلات و مسائل پیش روی ارزیابی مناسب پایداری را می‌توان به این صورت بیان کرد که چه شاخص‌هایی را می‌توان برای اندازه‌گیری پایداری مورد استفاده قرار داد؟ چگونه این شاخص‌ها اندازه‌گیری شوند؟ چگونه این شاخص‌ها را مورد استفاده قرار داد؟ و الگوی مناسب برای پیاده کردن این شاخص‌ها کدام است؟ بنابراین اهمیت و اجرای این پژوهش از آن جهت معنا پیدا می‌کند که از یک طرف به لحاظ پایداری جامعه انسانی و طبیعی در مناطق روستایی از سه چالش کلیدی و اساسی، از جنس هم فوری^۲ و هم ضروری^۳ (برارپور، ۱۳۸۷: ۱۷۶)، رنج می‌برند:

۱- به لحاظ اقتصادی؛

1. Top-down
2. Urgent
3. Important

۲- به لحاظ اجتماعی؛

۳- به لحاظ اکولوژیکی؛

از طرفی دیگر نگاه راهبردی و آینده‌نگری نسبت به وضعیت پایداری در مناطق روستایی کشور وجود ندارد. بر این اساس، کلیدی‌ترین سؤال پژوهش نیز بر این مبنا شکل می‌گیرد که وضعیت و جایگاه کنونی روستاها به لحاظ پایداری چگونه می‌باشد؟ به عبارت دیگر مناطق روستایی براساس اصول الگوی راهبردی در چه سطح از پایداری (پایداری قوی، پایداری متوسط و پایداری ضعیف) قرار دارند؟

۱-۱- منطقه مورد مطالعه و روش‌شناسی

شهرستان خداآبند در جنوب استان زنجان قرار دارد و دهستان حومه این شهرستان با ۲۱ نقطه روستایی در دشت قیدار واقع شده است. برای برنامه‌ریزی و مدیریت برای دستیابی به سطح توسعه مناسب به لحاظ پایداری به شناسایی وضعیت و جایگاه موجود روستاها بر اساس شاخص‌های توسعه پایدار می‌باشد تا پس از مشخص شدن سطح پایداری بتوان برنامه‌ریزی‌های مناسب برای روستاها منطقه را مطرح ساخت. در این راستا جامعه آماری لحاظ شده در گروه مردم برای این پژوهش در برگیرنده کل روستاهای دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خداآبند استان زنجان بوده که بعد از انجام نمونه‌گیری از طریق کوکران تعداد کل نمونه‌ها به ۳۰۶ نفر از سرپرست خانوار رسید که به صورت تصادفی انتخاب شده‌اند. در گروه شوراها نیز از همه ۲۱ روستای مورد مطالعه ۲ عضو شورا به عنوان نمونه انتخاب شده که مجموع آن ۴۲ نفر بودند. در ضمن پایایی به دست آمده از طریق آلفای کرونباخ در محیط SPSS نیز ۰/۸۲ می‌باشد.

سپس براساس تجربیات جهانی و ادبیات موضوع شاخص‌های کلیدی و اثرگذار در وضعیت پایداری را شناسایی کرده و سپس آن‌ها را در قالب متغیرهای عملیاتی، در اختیار نمونه‌های مورد مطالعه قرار داده شد. قابل ذکر است که در عالم تحقیق و پژوهش انتخاب شاخص‌ها باید براساس یک شیوه مناسب بوده و ویژگی‌هایی مانند مشخص بودن، قابلیت

اندازه‌گیری، قابلیت کاربرد، حساسیت، قابلیت دسترسی آسان به داده‌های مورد نیاز مورد توجه قرار گیرد (افتخاری، ۱۳۸۴) تا در واقع از تنوع چارچوب‌های غیر منطقی و غیرعلمی موجود در زمینه شاخص‌های توسعه‌پایدار کاسته شود، به گونه‌ای باشند که آشنا برای مردم محلی بوده و قادر به درک آن باشند (Freebain, and King, 2003: 223) (Corbiere-Nicollier and et al., 2003: 231). بنابراین در این مطالعه از تحلیل نظام‌مند و اندام وار در شناسایی شاخص‌ها و دسته‌بندی کمک گرفته شد. در تحلیل اندام‌وار یا نظام‌مند، نماگرها، معرف‌ها یا شاخص‌های پایه‌ای پایداری بر اساس توانایی آن‌ها در بیان مجموعه‌ای از سؤالات مرتبط با رضایت پایه‌گرا^۱ انتخاب شدند (سیمون و مورس، ۱۳۸۶: ۷۱). بر این اساس در قالب ابعاد و نظام‌های سه گانه پایداری، معرف‌ها کلیدی و تأثیرگذار در پایدار شناسایی شد (جدول ۱).

جدول ۱ ماتریس اندام‌وار معرف‌های کلان و متوسط توسعه‌پایدار

ویژگی‌های نظام	نظام اقتصادی		نظام اجتماعی		نظام اکولوژیکی	
	پشتیبانی	فعالیت	اجتماعی	ظرفیت نهادی	منابع	فرایندها
موجودیت	موجودیت پشتیبانی	موجودیت فعالیت	موجودیت رفاه اجتماعی	موجودیت نهادی	موجودیت منابع	موجودیت فرایندها
اثربخشی	اثربخشی پشتیبانی	اثربخشی فعالیت	اثربخشی اجتماعی	اثربخشی نهادی	اثربخشی منابع	اثربخشی فرایندها
تنوع	تنوع پشتیبانی	تنوع فعالیت	تنوع اجتماعی	تنوع نهادی	تنوع منابع	تنوع فرایندها
امنیت	امنیت پشتیبانی	امنیت فعالیت	امنیت اجتماعی	امنیت نهادی	امنیت منابع	امنیت فرایندها
سازگاری	سازگاری پشتیبانی	سازگاری فعالیت	سازگاری اجتماعی	سازگاری نهادی	سازگاری منابع	سازگاری فرایندها
برابری	برابری پشتیبانی	برابری فعالیت	برابری اجتماعی	برابری نهادی	برابری منابع	برابری فرایندها
مسئولیت‌پذیری	مسئولیت‌پذیری پشتیبانی	مسئولیت‌پذیری فعالیت	مسئولیت‌پذیری اجتماعی	مسئولیت‌پذیری نهادی	مسئولیت‌پذیری منابع	مسئولیت‌پذیری فرایندها
رضایت‌مندی	رضایت‌مندی پشتیبانی	رضایت‌مندی فعالیت	رضایت‌مندی اجتماعی	رضایت‌مندی نهادی	رضایت‌مندی منابع	رضایت‌مندی فرایندها

(بوسل، ۱۳۸۶: ۶۳؛ افتخاری، آقایی هیر، ۱۳۸۶: ۳۶)

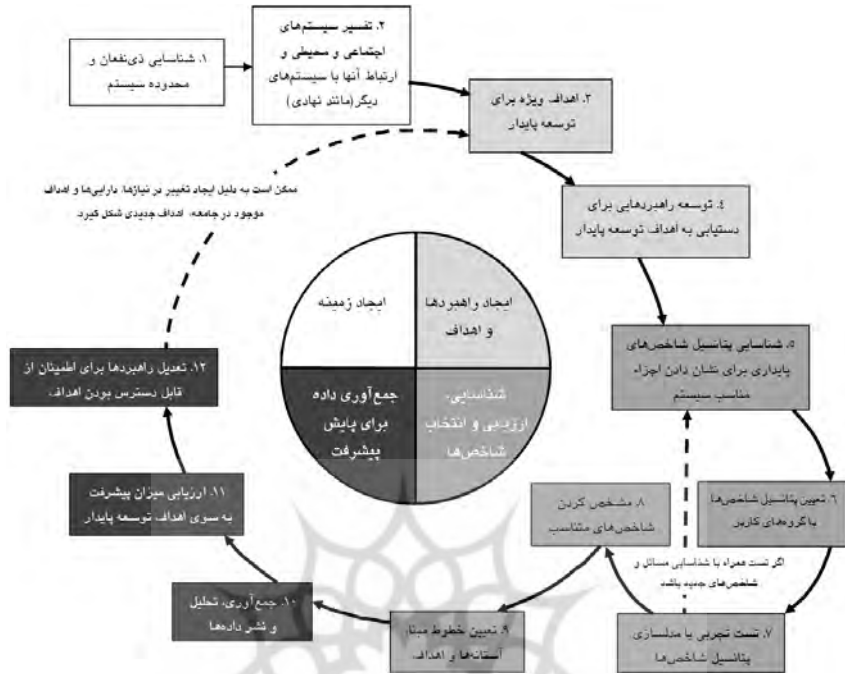
1. Basic oriental

پس از شناسایی و مشخص کردن شاخص های پایداری، نیاز به تبدیل آن ها به متغیرهای عملیاتی است تا قابلیت سنجش و ارزیابی پیدا کند. به همین جهت در این مطالعه ۶۳ متغیر در کل زیر مجموعه های نظام اقتصادی، ۵۴ متغیر در نظام اجتماعی و ۶۲ متغیر در نظام اکولوژیکی در ۸ جهت گیری (موجودیت، اثربخشی، تنوع، امنیت، سازگاری، برابری، مسئولیت پذیری و رضایت مندی) تعریف و طراحی شد و در قالب طیف لیکرت به شکل پرسشنامه در اختیار نمونه ها قرار گرفت. پس از جمع آوری اطلاعات اولیه حاصل از پرسشنامه متغیرها براساس الگوی راهبردی تلفیقی با توسعه پایدار در دو گروه کلی بسترها و عوامل اقتصادی - اجتماعی و بسترها و عوامل اکولوژیکی - زیرساختی دسته بندی شد. سپس در داخل هر یک از گروه های دوگانه، متغیرها بر اساس ماهیت در ۴ زیرمجموعه توان ها، ضعف ها، فرصت ها و تهدیدها تقسیم بندی شدند تا در قالب الگوی راهبردی با توسعه پایدار قابل پیاده سازی شد، به این ترتیب به سنجش وضعیت پایداری روستاهای در دهستان حومه شهرستان خدابنده پرداخته شد (شکل ۱).

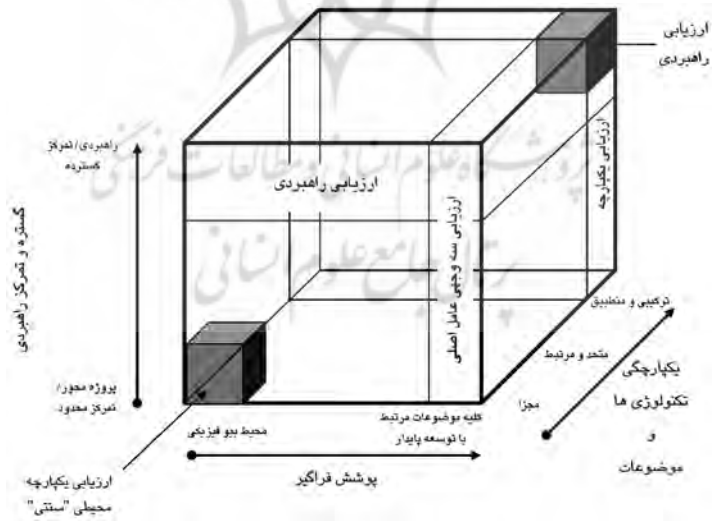
الگوی راهبردی به عنوان یک چارچوب ارزیابی پایداری بر اساس اولویت دهی با دیدگاه نظام مند، کل گرا، همه جانبه و یکپارچه در مدیریت و برنامه ریزی پایداری روستایی نوین استوار است که در آن هر سه بعد توسعه پایدار یعنی بعد اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی به طور توأم در توسعه روستایی مورد توجه قرار می گیرد و در مقابل الگوی توسعه تک بعدی، رشدگرا و اقتصاد محور پایه ریزی شده است. باید توجه داشت که ارائه الگوی راهبردی برای ارزیابی پایداری به معنای رد کردن و نپذیرفتن سایر الگوهای ارزیابی برای پایداری نیست بلکه این الگو در راستای تکامل الگوهای قبلی می باشد. بنابراین الگوی راهبردی ارزیابی پایداری پوشش دهنده سه مسأله بسیار مهم و اساسی می باشد (Hacking and Guthrie, 2008: 75):

- ۱- فراگیر و جامع بودن: به لحاظ حرکت از نگاه تک بعدی به نگاه پایدار با پوشش همه موضوعات در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی،
- ۲- یکپارچه بودن: از جهت حرکت کردن از نگاه جزئی و مجزا به نگاه ترکیبی به موضوعات،
- ۳- راهبردی بودن: از جهت حرکت از حوزه های محدود و کوتاه مدت به حوزه های گسترده و بلند مدت (شکل ۲).

-
1. Comprehensiveness
 2. Interestedness
 3. Strateginess

شکل ۱ فرایند یادگیری تطبیقی برای توسعه و به‌کارگیری شاخص‌های پایداری (Reed & et al., 2006: 414)

شکل ۲ طیف اشکال مرتبط با فرایند ارزیابی راهبردی توسعه پایدار

نظر به این که در الگوی راهبردی توجه به عوامل درونی و بیرونی تأثیرگذار در فرایند توسعه در یک مکان و فضا از اصول کلیدی است در نتیجه در این مطالعه سعی شد تا هر یک از سکونتگاه‌های روستایی را در چارچوب محیط دور و نزدیک یا به عبارتی دیگر محیط درونی (به ترتیب ضعف‌ها و قوت‌های اقتصادی - اجتماعی و ضعف‌ها و قوت‌های اکولوژیکی - زیرساختی) و بیرونی (به ترتیب فرصت‌ها و تهدیدهای اقتصادی - اجتماعی و فرصت‌ها و تهدیدهای اکولوژیکی - زیرساختی) مورد توجه قرار گیرد. افزون بر این، برای پیاده‌سازی الگو در چارچوب دستگاه مختصات ریاضی، توان‌ها و فرصت‌های هر یک از عوامل اقتصادی - اجتماعی و اکولوژیکی - زیرساختی موجود در روستاها به عنوان عوامل مثبت، و ضعف‌ها و تهدیدهای هر یک از عوامل اقتصادی - اجتماعی و اکولوژیکی - زیرساختی موجود در روستاها نیز به عنوان عوامل منفی در نظر گرفته شد که هر یک در یک سر محورهای مختصات قرار می‌گیرند. بنابراین در این الگو دستگاه مختصات ترسیم شده دارای همان چهار ناحیه اصلی در برنامه‌ریزی راهبردی بر اساس مدل SPAC است و ابعاد چهارگانه نیز معرف ابعاد کلیدی توسعه پایدار است. در منطقه مورد مطالعه در مجموع از دیدگاه دو گروه مردم و شوراها در بعد بسترها و ابعاد اکولوژیکی و زیرساختی روستاها که تأثیرگذار در پایداری روستا می‌توانند باشند، از ۵ توان و فرصت‌های اکولوژیکی و زیرساختی و ۸ ضعف و تهدیدهای اکولوژیکی و زیرساختی و در بعد بسترها و ابعاد اقتصادی - اجتماعی روستاها، ۱۱ توان‌ها و فرصت‌های اقتصادی - اجتماعی و ۷ ضعف‌ها و تهدیدهای اقتصادی - اجتماعی برخوردارند. سپس مجموع امتیازات داده شده به وسیله روستاییان و شوراها در هر یک از عوامل جمع شد و در مرحله دوم وزن نسبی هر یک از عوامل مورد محاسبه قرار گرفت و در مرحله سوم با توجه به درجه اهمیت هر یک از عوامل امتیازاتی به آن‌ها اختصاص داده شد و در گام بعدی امتیازات مورد محاسبه قرار گرفت.

گسترش فرصت‌ها و ظرفیت‌های بالقوه، تواناسازی زنان، فقرا و دهقانان مستقل و آزاد برای سازمان‌دهی فضای زیست‌خویش و همچنین تواناسازی برای انجام کار گروهی می‌باشد که در آن صورت می‌توان گفت توانمندسازی و ظرفیت‌سازی به عنوان کانون و هسته مرکزی پارادایم جدید در این تعاریف مورد توجه است (افتخاری، ۱۳۸۴: ۱۱). به این ترتیب با پذیرش این تعریف جدید و با در نظر گرفتن تفاوت‌های مکانی - فضایی سکونتگاه‌های انسانی، بومی‌گرا بودن توسعه و عدالت اجتماعی می‌توان گفت که جوامع روستایی امروزی به‌طور عمده با ویژگی‌های مانند فقر اطلاعاتی، مهارت‌های پایین، فرهنگ کارآفرینی ضعیف و نابرابری‌های قومی و قبیله‌ای روبه‌رو هستند که از سایر جوامع قابل تمایز می‌باشند (Cranwell & et al, 2005: 1). به همین جهت چالش‌های عمده پیش روی این جوامع در جهت رسیدن به توسعه روستایی، توسعه پایدار و توسعه ملی عبارتند از تأمین نیازهای اساسی، افزایش تولید و کاهش فقر، امنیت غذایی، افزایش درآمد، حفظ محیط زیست، توسعه فرصت‌های شغلی و افزایش مشارکت و اعتماد به نفس (فیروزنیا و افتخاری، ۱۳۸۲: ۱۴۶). در واقع دورافتادگی (انزوای) جغرافیایی، کاهش جمعیت جوان، افزایش مهاجرت، بیکاری، تغییرات ترکیب سنی جمعیت، مؤنث شدن روستاها، تغییر الگوی کشت، عدم تنوع اقتصادی (به‌ویژه در بخش کشاورزی)، استفاده نشدن از توان‌ها و پتانسیل‌ها، استحاله اجتماعی و فرهنگی، آسیب‌پذیری بالا (طاهرخانی، ۱۳۸۵: ۶) و ... که تنها با نگاه کل‌گرا توسعه روستایی و استفاده از یک روش‌شناسی حل مسأله که دارای ویژگی‌هایی مانند بومی، مشارکتی، خلاقانه، مبتنی بر تجربه و ... در قالب نظریه توسعه پایدار بوده و در جهت شناخت و حل مسأله (نه صورت مسأله)، امکان‌پذیر است. بنابراین همان‌طوری که پیش‌تر بیان شد اگر توسعه پایدار فرایندی در نظر گرفته شود که فرصت‌ها و امکان انتخاب انسان را گسترش داده و قابلیت آنان را افزایش می‌دهد، بنابراین انسان‌ها بازیگران اصلی و مجریان محوری توسعه پایدار به‌شمار می‌روند و توسعه پایدار به دنبال توسعه دائمی قابلیت‌های انسانی و مکانی است

(جهانگیری، ۱۳۸۱: ۷۱). به سخن دیگر در توسعه پایدار روستایی، تنظیم رابطه انسان با محیط زیست خود در چارچوب پیوند متعادل نظام‌های اجتماعی، اقتصادی با نظارت‌های اکولوژیکی مورد توجه است (فیروزنیا و افتخاری، ۱۳۸۲: ۱۵۴).

بنابراین در فرایند توسعه پایدار می‌توان مدیریت و برنامه‌ریزی روستایی را در سه بعد اصلی اقتصادی، اجتماعی و محیطی در نظر گرفت که هر یک از ابعاد دارای جنبه‌های خاص خود می‌باشند و اهداف در آن‌ها متفاوت است (Zaslow & et al., 2000) (معارفی، ۱۳۸۱: ۷۳-۷۴؛ افتخاری، ۱۳۸۴: ۱۲).

با این توصیف از مفهوم توسعه پایدار روستایی، بر اساس آنچه که از ادبیات و تجربیات موجود (در حال حاضر) و سنجش و ارزیابی در عرصه توسعه پایدار روستایی (که البته متکی بر شرایط و وضعیت موجود جوامع و اهداف آینده آنان بوده است) استنباط می‌شود، طیفی از گزینه‌های توسعه پایدار ضعیف، متعادل، قوی و ایدئال را می‌توان ترسیم کرد که هر یک از آنان گویای آرایش و ترتیبی از عناصر پایه در هر یک از وجوه/ ابعاد اصلی و تعیین‌کننده پایداری روستایی از جهت میران اثرگذاری می‌باشند.

در این مقاله گزینه‌های توسعه در سه طیف، توسعه پایدار ضعیف، متعادل و توسعه پایدار قوی، مورد توجه قرار گرفتند (جدول ۲). بررسی و مطالعه اجمالی نتایج حاصل از گزینه‌ها نشان می‌دهد که گزینه مطلوب و ممکن برای توسعه پایدار روستایی برای هم‌سویی با سند چشم‌انداز بلندمدت ملی از یک‌سو و غلبه بر چالش‌ها و بهره‌گیری از فرصت‌ها و در نهایت دستیابی به اهداف، ارزش‌های پایه و ویژگی‌های مطلوب جامعه روستایی از جمله منطقه مورد اشاره، «گزینه توسعه پایدار قوی» می‌باشد (افتخاری، ۱۳۸۵: ۹۱).

جدول ۲ گزینه‌های ممکن توسعه پایدار روستایی

مؤلفه‌های کلیدی		گزینه‌ها	توسعه پایدار ضعیف	توسعه پایدار متوسط	توسعه پایدار قوی
یکپارچگی اکولوژیک	اکولوژیک	بهره‌برداری غیرمنطقی از منابع و فرسایش منابع طبیعی، سیاست زیست‌محیطی بسیار محدود، اخلاق زیست‌محیطی محدود فاقد حقوق محیطی برای روستاییان	تغییر در مدیریت بهره‌برداری از منابع، سیاست زیست‌محیطی متوجه بازار، مراقبت محدود از منابع، اخلاق زیست‌محیطی محدود و توجه به حقوق محیطی روستاییان	مدیریت پایدار منابع طبیعی، تغییر در الگوی تولید و مصرف، تنظیم بازار بر اساس ملاحظات و مدیریت زیست‌محیطی، اخلاق و حقوق محیطی آشکار	
	فضایی	نیود نظم کارکردی در مکان‌یابی و توسعه زیرساخت‌ها و خدمات، روابط نابرابر میان شهر و روستا، توسعه ناموزون مکانی، زیرساخت‌ها خدمات اجتماعی و شخصی محدود	پذیرش نظم کارکردی در توسعه نظام خدمات رسانی، تعدیل رابطه نابرابر میان شهر و روستا، توجه نسبی به فضاهای حاشیه‌ای، برخورداری کامل از زیرساخت‌ها و برخورداری نسبی از خدمات اجتماعی و شخصی	تسلط نظم کارکردی در توزیع منابع و در تناسب با شرایط منطقه‌ای، توسعه موزون در فضاهای متباین روستایی، توسعه مکمل و متوازن میان شهر و روستا، برخورداری از زیرساخت‌های مناسب و پویا، خدمات اجتماعی، شخصی و فناوری ارتباطات	
کیفیت زندگی	منابع انسانی و رفاه اجتماعی	وجود ضعف آشکار در منابع انسانی، کیفیت نابرابر سطح زندگی و رضایت‌مندی	توجه نسبی به منابع انسانی، رضایت‌مندی نسبی و با این وجود شکننده از کیفیت زندگی	منابع انسانی قابل اتکا، رضایت‌مندی از کیفیت زندگی	
	مشارکت مردمی و نهادی مدنی و محلی	تسلط ابتکارات بالا به پایین، مشارکت ناچیز، گفتگوی بسیار محدود میان دولت و نهادهای اقتصاد روستایی	ابتکارات بالا به پایین و ظهور پاره‌ای از ابتکارات محلی، پذیرش و عمل به مشارکت مردمی، گفتگوی محدود میان دولت و نهادهای مدنی	ابتکارات چندسطحی (بالا به پایین و بالعکس)، نقش بازار، مردم و نهادهای مدنی در برنامه‌ریزی، وجود گفتگوهای جدی میان دولت، نهادهای مدنی، محلی و بازار	
اسبب اقتصادی	اقتصاد محلی	رشد محدود اقتصاد روستایی، ناپایداری نظام معیشت (اقتصادی تک ساختی) تسلط بازار بر اقتصاد روستایی	رشد توأم با توزیع نسبی، تلاش‌های منسجم برای تنوع‌بخشی اقتصاد، ابتکارات محدود برای کاستن از قدرت بازار	رشد فراگیر همراه با توزیع، اقتصاد رقابتی و متنوع، دستیابی به اطلاعات بازار، خوداتکایی اقتصاد محلی	
توانمندسازی و مسئولیت‌پذیری	ظرفیت‌سازی	نیود حرکت منسجم برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های بالقوه، نبود نگرش، باور، ارزش و انگیزه مشخص در حوزه تصمیم‌سازی	آغاز تلاش‌های منسجم برای استفاده از ظرفیت‌ها، وجود نشانه‌هایی از عزم و تصمیم در خصوص تصمیم‌سازی مؤثر	استفاده مقصدور و بهینه از ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه در عرصه‌های مختلف، وجود میانی ارزشی هدفمند در بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و ظرفیت‌سازی در تناسب با فرصت‌های موقعیتی	
	توانمندسازی	توجه ناچیز و غیرهدفمند به گروه‌های آسیب‌پذیر، نابرابری جنستی، وجود فقر و نابرابری رو به تزاید	توجه نسبی به گروه‌های آسیب‌پذیر، برنامه‌ریزی برای مقابله با مسأله فقر	توجه و عمل به برنامه‌ریزی جنستی برای ارتقای موقعیت زنان، توجه ویژه به اقشار آسیب‌پذیر در تخصیص منابع، کاهش سهم جمعیت فقیر	

(مؤسسه توسعه روستایی ایران، ۱۳۸۲)

۳- تحلیل تجربی

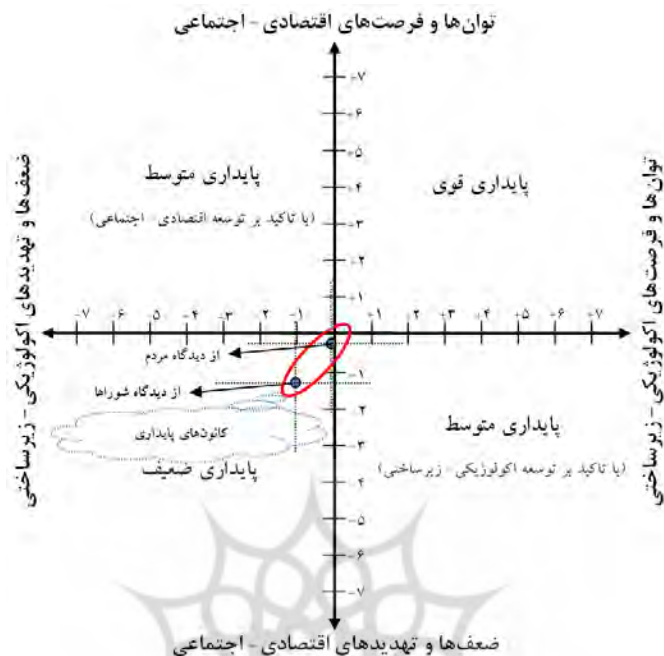
نتایج به دست آمده براساس الگوی راهبردی ارزیابی پایداری سازمان‌دهی شده و محاسبات آماری در قالب مجموع امتیازها، وزن نسبی و مقیاس را از دیدگاه مردم و شوراهای در روستاهای دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان خدابنده به صورت زیر است (جدول ۳).

براساس نتایج به دست آمده از جداول بالا، تحلیل هر یک از نقاط ضعف، قوت، فرصت و تهدید از نظر گروه شوراهای و مردم محلی مشارکت‌کننده به صورت نمودار X و Y الگوی راهبردی ارزیابی پایداری تنظیم شد. از دیدگاه هر دو گروه روستاها به لحاظ پایداری ضعیف می‌باشند که شدت آن در نظر شوراهای بیشتر از مردم روستا می‌باشد و از طرفی دیگر یک حالت تعادلی نیز از نظر شوراهای بین ضعف‌ها و تهدیدهای اقتصادی-اجتماعی با ضعف‌ها و تهدیدهای اکولوژیکی-زیرساختی برقرار است، زیرا که مجموع امتیازات محاسبه شده برای هر دو محور نزدیک به یکدیگر، یعنی برای ضعف‌ها و تهدیدهای اقتصادی-اجتماعی برابر با ۱/۳۰- و برای ضعف‌ها و تهدیدهای اکولوژیکی-زیرساختی ۱/۱۱- می‌باشد.

از دیدگاه مردم با این که جامعه روستایی آن‌ها دارای پایداری ضعیفی با شدت پایین‌تری می‌باشد. مجموع امتیازات محاسبه شده برای هر دو محور نزدیک به یکدیگر، یعنی برای ضعف‌ها و تهدیدهای اقتصادی-اجتماعی برابر با ۰/۳۰- و برای ضعف‌ها و تهدیدهای اکولوژیکی-زیرساختی ۰/۰۷- است. بنابراین از دیدگاه مردم روستاها، محل زندگی آن‌ها به لحاظ بسترهای و توانمندی‌های اکولوژیکی-زیرساختی پایداری بسترهای و توانمندی‌های اقتصادی-اجتماعی است، که این امر در جهت‌گیری پایداری از دیدگاه مردم به سمت پایداری متوسط با تأکید بر توسعه اکولوژیکی-زیرساختی بیش‌تر است (شکل ۳).

جدول ۳ ماتریس تحلیل الگوی راهبردی ارزیابی پایداری از دیدگاه مردم و شوراه

بسترها و ابعاد اکولوژیکی و زیرساختی روستاها	توان‌ها و فرصت‌ها	ضعف‌ها و تهدیدها	مردم				شوراه				
			مجموع	وزن نسبی	مقیاس	امتیاز	مجموع	وزن نسبی	مقیاس	امتیاز	
			میانگین	۰ تا ۱۰۰	۱ تا ۴	۱ تا ۱۰۰	میانگین	۰ تا ۱۰۰	۱ تا ۴	۱ تا ۱۰۰	
بسترها و ابعاد اقتصادی-اجتماعی روستاها	توان‌ها و فرصت‌ها	ضعف‌ها و تهدیدها	وجود زیرساخت‌های مناسب ارتباطی و دسترسی و ...	۳۶۹	۰/۲۵	۴	۱۷۹	۳۵	۰/۲۳	۴	۰/۱۶
			وجود زیرساخت‌های ضروری و ...	۲۵۲	۰/۲۹	۳	۱۸۸	۲۴	۰/۲۳	۳	۰/۱۸
			وجود منابع طبیعی و حیوانات طبیعی در روستاها	۱۸۷	۰/۲۳	۴	۱۸۷	۱۶	۰/۲۳	۴	۰/۱۷
			وجود چشماندازهای زیبا و غنی محیطی و میراث طبیعی و ...	۲۹۳	۰/۲۳	۳	۱۷۰	۲۶	۰/۲۵	۳	۰/۱۶
			وجود پتانسیل‌های اکولوژیکی بالا برای سرمایه‌گذاری	۴۱۵	۰/۲۹	۴	۱۹۷	۲۹	۰/۲۳	۴	۰/۱۳
			تورم غذایی و همگنی فعالیت‌ها، خدمات و زیرساخت‌های روستا با محیط زیست روستا	۲۵۲	۰/۲۹	۲	۱۵۸	۱۷	۰/۱۳	۲	۰/۱۶
			استیجاب‌پذیری بالای روستاها از جنبه حوادث طبیعی و غیر متفرقه مانند سیل، زلزله و ...	۳۶۲	۰/۲۵	۱	۱۵۴	۱۰	۰/۱۳	۱	۰/۱۲
			پایین بودن آسایش، سکوینت‌های روستایی به دلیل بافت فرسوده و ناهموار	۳۶۶	۰/۲۴	۲	۱۸۰	۱۶	۰/۱۵	۲	۰/۱۲
			استیجاب‌پذیری و حساسیت بالای تجربه اکوسیستم‌های طبیعی بکر در مناطق روستایی	۳۷۸	۰/۲۸	۱	۲۳۸	۱۲	۰/۱۵	۱	۰/۱۵
			عدم توجه جدی روستائیان به بحث آلودگی شنیداری و بوی نامطبوعی کشاورزی	۵۱۳	۰/۲۰	۲	۱۱۹	۱۱	۰/۱۳	۲	۰/۱۶
			آسایش بیفتن از حد از گوناگونی و پراکندهی اماکن امداد شده و غیر روستایی	۴۸۷	۰/۲۵	۲	۱۸۳	۱۲	۰/۱۵	۲	۰/۱۲
			کاهش سطح درآمد خانوار و پیشرفت‌های چگالی در مناطق روستایی	۵۵۴	۰/۲۴	۲	۲۲۹	۹	۰/۱۱	۲	۰/۱۲
			پهناقت پایین محیطی در روستاها	۵۱۷	۰/۲۹	۱	۱۶۹	۱۱	۰/۱۳	۱	۰/۱۳
			مجموع	۱۹۹۴	۰/۲۹	۲	۱۰۷	۱۲	۰/۱۴	۲	۰/۱۱
			بسترها و ابعاد اکولوژیکی و زیرساختی روستاها	توان‌ها و فرصت‌ها	ضعف‌ها و تهدیدها	خدمات‌رسانی مناسب دولت در زمینه کشاورزی	۱۱۰	۰/۱۱	۴	۲۴	۲
عدم مراکز بهداشت و درمان در روستاها	۱۸	۰/۱۲				۴	۲۷	۲	۰/۲۳	۴	۰/۱۹
عدم حمایت‌های مالی دولت از روستائیان در مقابل حوادث غیرمترقبه	۱۳۳	۰/۱۳				۴	۱۵۸	۶	۰/۲۳	۴	۰/۱۵
انگیزه بالای همگنی مردم روستا	۱۶۴	۰/۱۶				۴	۱۶۶	۸	۰/۲۳	۴	۰/۱۵
انگیزه بالای مردم روستا برای حفظ زیرساخت‌های موجود	۱۸۷	۰/۱۹				۳	۱۵۵	۳	۰/۲۳	۳	۰/۱۰
روابط بالای مردم از خدمات	۱۰۹	۰/۱۱				۳	۳۳	۵	۰/۲۳	۳	۰/۱۶
وجود انگیزه بالا در روستائیان برای مشارکت	۹۹	۰/۱۰				۴	۲۰	۴	۰/۲۳	۴	۰/۱۷
وجود زیرساخت‌های باکیفیت مانند: همگنی، رفاه، انگیزه و ...	۱۳۳	۰/۱۳				۴	۱۵۴	۲	۰/۲۳	۴	۰/۱۰
انگیزه بالای کشاورزان روستایی برای ارائه خدمات و تولیدات	۱۵۸	۰/۱۶				۴	۱۶۴	۳	۰/۲۳	۴	۰/۱۵
وجود بالای کشاورزان روستایی برای ارائه خدمات و تولیدات	۹۹	۰/۱۰				۴	۲۰	۴	۰/۲۳	۴	۰/۱۷
انگیزه بالای کشاورزان روستایی برای ارائه خدمات و تولیدات	۱۳۳	۰/۱۳				۴	۱۵۴	۲	۰/۲۳	۴	۰/۱۰
انگیزه بالای مردم روستا برای شرکت در کارهای آموزشی و تفریحی	۱۸۷	۰/۱۹				۴	۱۷۵	۳	۰/۲۳	۴	۰/۱۴
بالا بودن انگیزه برای جستجوی در زمان و مکان در جستجوی کارهای	۱۸۷	۰/۱۹				۴	۱۷۵	۳	۰/۲۳	۴	۰/۱۴
فعالیت بسیار پایین پیش‌فرضه در زمینه سرمایه‌گذاری کشاورزی	۴۰۹	۰/۲۷				۲	۱۶۴	۱	۰/۱۳	۲	۰/۱۶
پایین بودن درآمد و پهنای مالی و نبود استقامت مردم در تهیه مسکن	۳۱۴	۰/۲۳				۲	۱۶۵	۱	۰/۱۳	۲	۰/۱۶
انگیزه پایین بیمه‌های فعالیت‌ها در روستا	۳۱۴	۰/۲۳	۱	۱۶۵	۱	۰/۱۳	۱	۰/۱۳			
عدم توجه کافی به فعالیت صنعتی و از بین رفتن منابع سنتی روستاها	۵۳۷	۰/۲۴	۲	۱۷۸	۱	۰/۱۳	۲	۰/۱۸			
عدم توجه به ارتقای اشتغالزایی، تنوع شغلی و عدم امنیت شغلی جوانان	۴۹۸	۰/۲۵	۲	۱۸۰	۱	۰/۱۳	۲	۰/۱۸			
عدم تنوع و سازگاری فعالیت‌های جدید ایجاد شده در روستاها	۵۳۵	۰/۲۴	۲	۱۸۰	۱	۰/۱۳	۲	۰/۱۸			
عدم توجه به نیازهای بنیادین و تحریک مردم در امور رفاهی و توسعه روستاها	۴۲	۰/۲۴	۲	۱۹۳	۱	۰/۱۳	۲	۰/۱۶			
مجموع	۱۶۹۶	۰/۲۷	۲	۱۰۷	۱۲	۰/۱۴	۲	۰/۱۱			

شکل ۳ نمودار تحلیل راهبردی وضعیت و کانون پایداری مناطق روستایی از دیدگاه شوراها و مردم

سپس در مرحله بعدی برای دستیابی به مهم‌ترین اولویت‌ها در پایداری‌های راهبردی چهارگانه مناطق روستایی اقدام به تشکیل ماتریس عوامل ارائه شده به وسیله دو گروه شد تا براساس مقایسه دو به دویی عوامل در زیرگروه‌های فرصت‌ها، قوت‌ها و تهدیدها، ضعف‌های بسترهای اقتصادی - اجتماعی و بسترهای اکولوژیکی - زیرساختی، راهبردهای چهارگانه پایداری قوی، پایداری متوسط با تأکید بر بعد اکولوژیکی - زیرساختی، پایداری متوسط با تأکید بر بعد اقتصادی - اجتماعی و پایداری ضعیف شناسایی شد.

همان طوری که از نمودار و محاسبات انجام شده استنباط می‌شود از دیدگاه هر دو گروه شوراها و مردم روستاهای دهستان حومه شهرستان خداآبند، روستاهای این دهستان از پایداری ضعیفی برخوردار هستند. بنابراین برای رسیدن به پایداری قوی ابتدا باید ابتدا اولویت‌های راهبردی پایداری ضعیف مورد توجه قرار گیرد تا از این طریق ضعف‌ها و تهدیدهای بعد اکولوژیکی - زیرساختی و بعد اقتصادی - اجتماعی موجود در روستاها برطرف شود تا از این

طریق از فعالیت‌های ناسازگار کشاورزی، صنعتی و خدماتی در روستاها جلوگیری شده و با ایجاد زمینه‌های اقتصادی جدید از فقیرتر شدن و مهاجرت روستاییان به شهرها پیشگیری شود. در اولویت دوم راهبردی پایداری متوسط با تأکید بر بعد اقتصادی - اجتماعی مورد توجه واقع شود تا از طریق آن الگوهای سنتی معیشت در مناطق روستایی تغییر کرده و با حفظ رابطه سالم با محیط زیست، کارآمدتر شود. در اولویت سوم پایداری متوسط با تأکید بر جنبه توسعه اکولوژیکی مورد توجه قرار گیرد تا بتوان با استفاده مناسب و صحیح از منابع طبیعی و اکولوژیکی غنی موجود در مناطق روستایی با حفظ چشم‌اندازهای طبیعی و آینده‌نگری به توسعه اقتصادی - اجتماعی روستاها کمک کرد. در نهایت با فراهم کردن چنین شرایطی زمینه‌های تحقق توسعه‌پایدار قوی یا مطلوب روستایی را فراهم ساخت.

۴- نتیجه‌گیری

با توجه به مبانی نظری مقاله می‌توان گفت که پایداری یک فرایند می‌باشد که دارای پله‌های متفاوت برای رسیدن به نوع مطلوب آن می‌باشد. در این راستا شناخت وضعیت موجود و جایگاه فعلی جامعه به لحاظ پایداری بسیار مهم و کلیدی می‌باشد که می‌تواند از طریق استفاده از الگوهای مناسب سنجش پایداری حاصل شود. یکی از این الگوها، الگوی راهبردی سنجش پایداری است که با توجه به عوامل درونی و بیرونی در سه بعد اصلی توسعه پایدار (اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی) را که می‌تواند در پایداری تأثیرگذار باشد، مد نظر قرار می‌دهد. البته باید در نظر داشت که یکی از اصول بسیار مهم و کلیدی در سنجش پایداری دستیابی به ترکیب مناسبی از شاخص‌ها است که هم پوشش دهنده کل مسأله بوده و یکپارچگی را حفظ کرده، از نگاه راهبردی تبعیت کند و در نتیجه با واقعیت‌ها مطابقت داشته باشد و شاخص‌ها به بومی تبدیل شود. بنابراین با در نظر داشتن این فرایندها در توسعه پایدار روستایی در قالب الگوی راهبردی، حوزه‌ها و ناحیه‌هایی با میزان متفاوتی از پایداری قوی تا ضعیف شکل می‌گیرد که در داخل خود هر ناحیه نیز از شدت متفاوتی برخوردار است. نتایج حاصل

از اجرای این الگو در روستاهای دهستان حومه شهرستان خداآینده در هر دو گروه شوراهای و مردم نشان داد که از دیدگاه نمونه‌ها روستاهای مورد مطالعه از پایداری ضعیفی برخوردار هستند، زیرا که کانون‌های پایداری در منطقه پایدار ضعیف قرار گرفتند. بنابراین برای رسیدن به سطح پایداری قوی یا مطلوب در مناطق روستایی در ابتدا باید اولویت‌های راهبردی در حوزه پایداری ضعیف و سپس متوسط را مورد توجه قرار داد. افزون بر این آزمون روش الگوی راهبردی در منطقه مورد مطالعه نشانگر کارایی و سازگاری آن در سطوح محلی نیز می‌باشد.

۵- منابع

- افتخاری، ع. ر.؛ جزوه روش تحقیق؛ دانشگاه تربیت مدرس گروه جغرافیا و سنجش از دور، منتشر نشده، ۱۳۸۴.
- افتخاری، ع. ر.، آقایاری هیر، م.؛ سطح‌بندی پایداری توسعه روستایی: مطالعه موردی بخش هیر؛ پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۱، دوره پاییز، ۱۳۸۶.
- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین؛ جزوه کلاسی: تئوری‌ها و نظریه‌های برنامه‌ریزی روستایی؛ گروه جغرافیا و سنجش از دور، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۴.
- افتخاری، ع. ر.؛ چشم‌انداز توسعه روستایی در ایران - مبانی اندیشه‌ای الزامات و پیش نیازها؛ فصلنامه اقتصاد و جامعه سال دوم، شماره ۱۰، زمستان، ۱۳۸۵.
- برارپور ک.؛ سنجش وضعیت پایداری توسعه محلی در کلاردشت با استفاده از یک الگوی راهبردی؛ پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۳، دوره بهار، ۱۳۸۷.
- بوسل ه.؛ معرف‌های توسعه‌پایدار: نظریه‌ها، روش‌ها و تجربیات؛ ترجمه علی بدری و عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۸۶.
- جهانگیری ع.؛ توسعه پایدار و کارآفرینی در دولت؛ مجموعه مقالات همایش چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه ایران، ۱۳۸۱.

- زاهدی مازندرانی، م. ج؛ توان پس‌انداز خانوارهای روستایی و آثار آن بر مشارکت روستاییان در فرایند توسعه، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال سیزدهم، شماره ۴۹، بهار، ۱۳۸۴.

- سیمون ب.، موریس ا.؛ سنجش پایداری؛ ترجمه: ناصر شاهنوشی و همکاران، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۶.

- صرافی م.؛ مبانی برنامه‌ریزی منطقه‌ای؛ انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۸۷.
- طاهرخانی م.؛ رابطه شهر و روستا در ایران؛ جزوه کلاسی، منتشر نشده، گروه علوم جغرافیایی دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۵.

- فیروزنیا ق.، افتخاری ع. ر.؛ جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی از دیدگاه صاحب‌نظران؛ تهران: انتشارات مؤسسه توسعه روستایی، ۱۳۸۲.

- معارفی ف.؛ ارائه الگوی ساختاری برای مدیریت نظام توسعه روستایی کشور مبتنی بر برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد گروه مدیریت، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۱.

- مؤسسه توسعه روستایی ایران؛ «طرح، چشم‌انداز و آینده ممکن توسعه روستایی ایران»؛ تهران م.ت.ر.ا.، ۱۳۸۲.

- Abrahamson K. V.; Paradigms of Sustainability; In S. Sörlin, Ed. The Road towards Sustainability, a Historical Perspective, a Sustainable Baltic Region, the Baltic University Programme, Uppsalla University, 1997.
- Avijit G. ; Ecology and development in third world; Second Edition, London, Routledge, 1998.
- Axinn G. H., Axinn N. W.; Collaboration in rural development: A practioner Hand Book, London, 1997.

- Clark W. C.; managing planet earth; Scientific American, Vol. 261, pp: 47-54, 1989.
- Corbiere-Nicollier and et al.; Assessing sustainability: An assessment framework to evaluate Agenda 21 actions at the local level; *International Journal of Sustainable Development and World Ecology* 10, pp: 225-237, 2003.
- Cranwell M. R. & et al; A model food entrepreneur assistance and education program: The northeast center for food entrepreneurship; *Journal of food Science Education*, Vol. 4, 2005.
- Dobie P.; Models for national strategies: Building capacity for sustainable development; *Development Policy Journal*, Vol. 1, and Special Issue: Capacity for Sustainable Development, 2004.
- Escap; Showing the way: Methodologies for successful rural poverty alleviation projects ; Bangkok, 1996.
- Espinosa A. & et al; a complexity approach to sustainability-stafford beer revisited; *European Journal of Operational Research* 187, pp: 636-651, 2008.
- Freebain D.M., King C.A.; Reflections on collectively working toward sustainability: Indicators for indicators; *Australian Journal of Experimental Agriculture* 43, pp: 223-238, 2003.
- Hacking T. , Guthrie P.; A framework for clarifying the meaning of triple bottom-line, integrated and sustainability assessment ; *Environmental Impact Assessment Review* 28, pp:73-89, 2008.

- Lee K. N. & Greed; Scale mismatch and learning, ecological application; Vol. 3, pp: 560-564, 1993.
- Morse S. , Fraser E. D. G.; Making dirty nations look clean? The nation state and the problem of selecting and weighting indices as tools for measuring progress towards sustainability; Geoforum 36, 625-640, 2005
- Overton, J. (1999); Strategies for Sustainable Development: Experiences from the Pacific; Zed Book, London.
- Reed, M.S. & et al. (2006); an adaptive learning process for developing and applying sustainability indicators with local communities; Ecological Economics 59, 406-418.
- Riley, J. (2001); Multidisciplinary indicators of impact and change: key issues for identification and summary; Agriculture, Ecosystems & Environment 87, 245-259.
- Umana, A. (2002); Generating Capacity for Sustainable Development: Lessons and Challenges, Choices, June 2002. Environmentally Sustainable Development Group Leader, UNDP, (www.undp.org).
- Uphoff (1991); Fitting Projects to People in Cernea, M. M. (Ed) Putting People First: Sociological Variables in Rural Development, New York and Oxford University Press.
- WCED- World Commission on Environment and Development (1987); Our Common Future. Oxford University Press, Oxford, p. 5.

- Zachary, Jill & et al. (1995); Sustainable Community indicators: Guideposts for Local Planning, Community Environmental Council; Gildea Resource Center, USA.
- Zaslow, M., & et al. (2000); Welfare Reform and Children: Potential Implications, Number a-23 in Series, New Federalism. (www.newfederalism.com).

